

Даринка Караджова. КОТЛЕНСКИЯТ КНИЖОВЕН ЦЕНТЪР ПРЕЗ XVIII ВЕК. Пловдив. Изд. "Хр. Г. Данов", 1994. 287 стр.

Книгата на Д. Караджова е първото цялостно монографично проучване на котленския книжовен център, който — както уточнява авторката — през XVIII в. се обособява като "може би последната по време българска ръкописна школа с ясно изразени правописно-езикови норми и характерни палеографски и кодикологични особености" (с. 5).

Изследването е организирано в четири основни раздела и е придружено от приложения, включващи показалци на личните и географските имена, примери на везано писмо, филигранни, фотокопия на образци от почерка и украсата на котленските ръкописни паметници и карта-схема на селищата, принадлежащи към Котленския книжовен център.

В първа глава Д. Караджова разглежда политическите, икономическите и културноисторическите предпоставки, които предопределят оформянето на Котел и околните селища като един от главните български книжовни центрове през XVIII в. Авторката привлича известните данни за възникването и съдбата на селищата, както и за проявите на културно-просветен живот, фиксирани в предания, надписи, приписки, поменици и пр. Тези сведения показват, че вероятно духовният живот в района води началото си от времето на свободната българска държава, че той не е замирал и в най-мрачните години на робството, но своя подем получава заедно със стопанското развитие на селищата през XVIII—XIX в.

По своята значимост Котленският книжовен център, който включва Котел, Жеравна, Тича, Медвен, Раково, Ичера, Градец, Катуниче и др., се нарежда до най-големите български културни центрове от епохата, каквито са Рилският, Зографският и Хилендарският манастир. В неговата дейност се забелязват както черти, идващи от традицията, така и нови, типични за XVIII и дори за XIX в. явления. Паралелно с това се осъществява пряка приемственост между дейността на котленския център и книжнината на зрялото Българско възраждане.

Основната част от данните в първа глава Д. Караджова публикува още през 1983 г. в Изв. НБКМ, т. 18 (24), като представеният в последната ѝ книга материал е прецизиран и значително обогатен в съответствие с появилите се напоследък нови научни факти и публикации. Авторката проследява съдбата на редица ръкописи, както и евентуалните връзки между книжовниците. Интерес предизвикват издирванията ѝ относно т. нар. Жеравненски триод от края на

XIII в. Изписан върху пергамент, той бива разкъсан, като отделни фрагменти са открити в няколко руски книгохранилища. В резултат от работата си със славянските ръкописи в Народната библиотека Д. Караджова установява още два фрагмента, принадлежащи към този триод. "По този начин — пише авторката — известните засега фрагменти... възлизат на девет" (с. 36).

Втора глава на представяната книга е посветена на книжовниците от котленския писарски център и на създадените от тях паметници, които според издирванията на Д. Караджова вече възлизат на около 60. Изложението тук е организирано в отделни части, представящи систематизираните и критически осмислени от авторката биографични данни за единадесет книжовници и описващи под пореден номер атрибутираните техни ръкописи. Наред с кодекси, принадлежащи на Милко Котленски, Софроний Врачански, Тодор йерей, Велико йерей, Димо Тодоров, Д. Караджова представя и продукцията на няколко анонимни скриптори. Авторката се е опитала въз основа на качествата да групира ръкописите и на безименните книжовници и така се е очертала продукцията на още петима преписвачи. Описва и дванадесет ръкописни паметника, които засега са единични и не могат да бъдат свързани с продукцията на някой от известните или анонимни книжовници. Работата съдържа сведения за достъпните, както и за ръкописи, чието местонахождение понастоящем е неизвестно. Приносът на Д. Караджова е съсредоточен в атрибутирането на редица неидентифицирани досега манускрипти, както и в прецизирането на тяхната датировка. Авторката прави характеристика на ръкописната продукция, като я представя чрез най-отличителните ѝ черти в книжовно-жанрово отношение.

Общите изводи от направения във втора глава преглед потвърждават представата, че "книгописният живот в Котел и някои съседни селища е неотделима част от общото литературно развитие в българските земи през XVIII в." (с. 116) и че това развитие е още едно доказателство за непрекъснатостта на културните процеси у нас.

Трета глава — "Палеографска и кодикологична характеристика на котленските ръкописни паметници" — е опит за цялостен анализ на котленския тип писмо като външно обединяващ елемент на школата в съчетание с другите палеографски и кодикологични особености — оформление и украса. Графика, орнамента, подвързия, писмовен материал и формат, леточисление и хронологически системи са разгледани от Д. Караджова от гледна точка на палеографската стойност, която те имат за датиране и локализиране на този кръг книжовни паметници. "Запознаването с котленските ръкописи — констатира авторката — разкрива много общи графически черти, които, взети в своята съвкупност, характеризират един местен тип писмо — котленското" (с. 147). То е от дребен полууставен тип и се отличава с ясно изразена хармоничност. Що се отнася до качествата на украсата, Д. Караджова сочи като неин основен белег включването на елементи от приложните занаяти и народнобитовите изкуства. Това се превръща във важен знак, позволяващ идентифицирането на ръкописите. Неговото наличие е и един от главните аргументи за съществуването през XVIII в. на обособена калиграфско-художествена школа с център Котел.

Четвърта глава е посветена на правописно-езиковите особености на

котленските ръкописи. Те са разпределени от Д. Караджова в три основни групи: ръкописи на традиционен книжовен език, свързани с ресавската правописна традиция; ръкописи с църковнославянски правописно-езикови черти; ръкописи, в които преобладават новобългарски езикови черти. Това разнообразие в правописно-езиково отношение е резултат от съчетаването на влияния, идващи от средновековната традиция, от печатните богослужбни книги и от живите народни говори. Деленето на ръкописите често е условно, тъй като трите влияния се съчетават в различно съотношение в практиката на почти всички книжовници. Както уточнява в началото на тази глава авторката, тя не си е поставяла за цел обстояйното проучване на езика, а фиксирането на по-главните му особености, като този подход е оправдан от археографската насоченост на изследването.

В заключението към своята работа Д. Караджова откроява като най-съществени приноси на монографията си наред с утвърждаването на понятието котленска калиграфско-художествена школа и уточняването на спецификата на котленския тип писмо и на котленската книжовна украса. Що се отнася до съдържанието, жанровата специфика и езиково-правописните особености на котленските ръкописи, те представят една характерна за втората половина на XVIII в. тенденция, свързана с общото развитие на книжнината при прехода ѝ към нов етап. "Дейността на Котленския книжовен център през XVIII в. — обобщава авторката — се явява едно от най-важните съединителни звена в преминаването от средновековна към нова книжнина в прехода от старата епоха към времето на Българското национално възраждане" (с. 220).

Работата на Д. Караджова респектира със своята прецизност, с коректното отношение към научните факти и с добросъвестното открояване на приноса на редица български и чуждестранни учени, оказали се в една или друга степен предходници в изследването на котленската ръкописна школа. Придружена с богат справочен материал и с ценни приложения, монографията "Котленският книжовен център през XVIII век" безспорно ще заеме своето възлово място в проучванията, посветени на непреходните явления в новата българска култура.

Елена Налбантова

ОПИТ ЗА ПРОМЯНА НА ПРЕДСТАВАТА ЗА ЛИТЕРАТУРЕН ПРОЦЕС

Иван Радев. ПОГРЕБАНИТЕ КНИГИ НА ВЪЗРАЖДАНЕТО.

Изд. "ПИК", В. Търново, 1994. 80 стр.

Погребаните книги на Възраждането в интерпретивно-пътеводителната книга на проф. д-р Ив. Радев се оказват онези литературни подстъпи, които, макар и трудно преминаващи от периферията на културата към нейния център, са твърде активна част в писано-ненаписаните диалози в родната словесност. Всички те, погребани приживе или посмъртно от общонародността и частнопрофесионалната памет, дълго и търпеливо очакват възкресение. Защото са

насъщна потреба за националния дух сподвижниците, мълчаливите герои в родното творящо време.

Както некролозите в памет на мъртвеца са част от неговото “възкресение”, така и “Погребаните книги на Възраждането” е предвестие за едно не само литературоведско, но и родово, народностно проглеждане на живите към мъртвите. Макар че забравата е един от най-тъмните рефлексии на българина, саморегулативните механизми на културата ни са по-силни от нея, от смъртта — безсилна, докато има български народ, докато “гробът говори”, докато упрекът на мъртвите терзае съвестите. Както Вазовата “Епопея на забравените” със своя метафоричен наслов, макар и исторически оспорим, тъй като Паисий и Левски, Раковски и Бенковски не могат да бъдат заличени в националното съзнание по исторически ефимерни причини, е епопея-тревога, така и книгата на Ив. Радев е едновременно литературоведски и духовно-нравствен рефлекс.

Неведнъж общонационалният феномен възраждане е обясняван с Ботева-та алтернатива “силно да любя и мразя”: и като дългозадържано изригване, еуфорична ерупция, и като мъчителна полуда, трагическо пиянство. Не без основания обаче може да се твърди, че в мистиката на “И в няколко дена, тайно и полека,/народът порасте на няколко века!” са не толкова романтично-героичните полети на Раковски и опълченците на Шипка, колкото анонимните повествования за страдания Болгарии, летописните болки на поп Йовчо от Трявна, а защо не патимите на многострадална Геновева.

Напоследък концептуално се осмисля историята като екзистенция, като онтология в противовес на традиционалисткото ѝ разбиране като хронографска застиналост и фактология. Още повече във време на междувековна раздяла, когато българската култура действително изпитва необходимостта да се “историзира движението на читателския вкус “Да се осмисля националното литературно пространство не само с оглед радикално променящите се естетически критерии и представи, но и според други показатели: един от тях — по думите на Ив. Радев — е “времевключването на дадена творба в полезрението на читатели и специалисти”. Бих добавила, и според порива на съвременния литературен живот не единствено към нови естетически феноменологии, но и към авантюри сред гробовете, сред погребаните духовни същности на народността. Едно сподвижничество на живота в смъртта, която с говорещото си мълчание приобщава “цели групи творби по вертикалата на времето”.

Идеята на тази скромна по обем книга е не само провокативна — по-скоро тя е заявка за дълговременно духовно пътешествие в “палимпсестните” пластове на целокупната ни книжнина. Тя е особено потребна и функционална за настоящия и бъдещия изследвач и историк на литературата. В историята на родната литературна наука се сменят множество взаимодопълващи се или спорещи една с друга методологии. Но като че ли “Погребаните книги на Възраждането” предлага за първи път проблемно идеята, че историята на националния литературен процес не е единствено документираната принадлежност, но и загадките на неказаното, което говори. Само обаче ако погребаните, но възкресени страници бъдат типологично, литературоведски концептуално, нравствено-морално осмислени, едва тогава те биха могли да претрансформират ес-

тетическата ценностна йерархия, интерпретаторската и литературно-историческа аксеология.

Авторът е убеден, че извадените от архиви или забвение слова “по-трудно влизат в “читанките”, в “историите” и “лекционните курсове”. И все пак патосът на тази по възрожденски кратка книжица е в потенциала на идеята, заложена в нея, в желанието за духовна среща във времето между станалото съвременно словесно достойние и пожеланото, но неосъществено или късно публикувано; между възрожденските литературни факти и “обявените, но неиздадени творби” — започнати, изгубени, отричани от зложелатели. Защото “една национална литература, дори и само в даден период от своето развитие, се оказва, че е нещо много повече”. Ненаписаното, неосъщественото, но творчески поривното влиза в междутекстови връзки с онова, което е вече реалност. Често пъти в недоизреченото, в премълчаното се спотаяват дълбинните смисли на една национална култура — нейната метафизична глъбина.

Ако в рецензираната книга се откроява интересът към литературата на Възраждането, не по-малко духовно интригуващо е напомнянето, че “същите проблеми съществуват и в творчеството на Ив. Вазов, на П. Славейков, Ст. Михайловски и толкова още представители на следоосвобожденската ни литература”. А защо не и на критико-оценъчната и теоретичната ни мисъл — особено ако се вдълбочим в по-малко популярните пластове на словесността: спомени, писма, дневници, преписки, приписки, интимни откровения. Всички те притаено очакват своите иманяри и тълкуватели — онези жреци на националните духовни достойния, за които националната памет е храм. Стига, разбира се, добросъвестното литературно архиварство да не бъде всепогълнато от množащата се емпирия. Т. е. хоризонталното разгръщане или дострояване на материята, попълването на “белите полета” в ширина е възможно да потисне и обсеби парадигматичния заряд на замисъла — онези метафизични структури на въображаемото ненаписано продължение, на мъчно ословесимия блян, на мъката ненаписана.

С идеални цели към духовните послания на стародавната или погребана писано-недописана култура пристъпва “литературният детектив” по определението на изследвача. А когато навлиза в това смъртно-посмъртно, реално-въображаемо пространство, негови спътници са почтеността и моралът.

“Обявените”, но неиздадени творби, преводи и сборници, проблематизирани идеалното уплътняване и окръгленост на родната литература, са подведени от Ив. Радев по следната традиционна схема: с нравствено-дидактичен характер; оригинални художествени прояви, преводна проза, побългарена проза. Като творби с по-особен статут са посочени онези, които се приобщават към литературния процес не в синхронията на тяхното създаване, а в диахронията на времето. Всички те действително съдържат огромен потенциален заряд и са показателни за интелектуалната мисия на възрожденеца: “Първи поетически опити” и романът “Змей” на Хр. Ботев, “Автобиография” на П. Р. Славейков, “Описание на българските нрави и обичаи” от В. Чолаков; или преводни творби като “Дон Кихот”, “Граф Монте Кристо”, “Вечери край село Диканки” и редица други. Ако всички те бъдат типологизирани с оглед на определе-

на литературоведска концепция, действително литературата ни би заговорила “с по-пълнен и самоуверен глас”.

В този смисъл “Погребаните книги на Възраждането” е книга позиция не в името на естетически преврати, а по-скоро на преакцентации в историколитературните изследвания, на оглѣбяване на литературната ни история — ако чрез синтагматичната пълнота литературата заговаря с множеството си реални и потенциални гласове, в “дълбоките висини” на тази пълнота заговаря вече българският дух. Така например не е възможен категоричен отговор на въпроса “дали ключово явление за началото на XIX в. е отпечатаният “Неделник” (1806), или останалият в ръкопис сб. “Разкази и разсъждения” (1802) на Софроний..., дали като мярка за интереса към чуждите литератури трябва да се възприемат публикуваните “Индийска хижа” и “Цариградски потайности”, или невиделите бял свят преводи на “Дон Кихот”, “Тартюф”, “Големите надежди” и “Какво да се прави?”.

Добре е да се отбележи, че авторът на книгата съвсем не е подвластен на своеволно дострояващи недописаните или неиздадените текстове амбиции. Неговата постановка изхожда от “вече йерархизираното място на автора в литературния процес. Ето защо най-големи са нашите очаквания — заявява Ив. Радев — при проектираната от Хр. Ботев книга “Първи опити — проза и стихотворения”, по-скромни са при автори като Стефан Стамболов, Г. С. Раковски... и съвсем сдържани, когато става дума за обявени стихосбирки от възрожденците Ради Колесов, Христо Недялков, Георги Динков...”.

От друга страна, никакво естетическо съмнение не будят обявените, но неиздадени творби на преводната литература като “Илиада”, “Дон Кихот”, “Какво да се прави?”, за да се стигне до извода: “Вникването в смисъла и заряда на тия започнати и обявени, но неиздадени преводи на фона на многото отпечатани сантиментални и сензационно-приключенски повествования има за последица и ревизирането на един общоприет извод”.

Авторът прави равностойна на заложеното и постигнатото в книгата: “...предлаганата книга се изгради отчасти върху основните показатели на библиографско-справочния тип съчинения, от друга страна, съдържа в себе си оценъчно-интерпретационните елементи на историко-литературното изложение”. Значително място в нея заема пътеводителят, който засяга и очертава не толкова личностите на авторите, колкото съдбата на техните намерения и помисли. Добре е казано — съдбата на помисленото, но неизречено, което ще напише друг, в друго време, другиму... Но то живее като духовен корен, като духовен флуид, като предание и послание на националния дух.

Като първоначално издание провокира, вълнува, приканва, защото “както луната със своята скрита половина ще продължи да ни вълнува, така трябва да ни занимава и привлича лицето на възрожденската литература, изградено не само от отпечатаните, но и от “замислените”, от неосъществените нейни прояви”. От изчерпателния пътеводител изследвачите биха могли да изведат няколко семантични ядра, респективно няколко морално-нравствени акцента — как например осмислят българските възрожденски творци “под сур-

динка” такива екзистенциални въпроси като въпросите за страданието, историята, духовния живот. За да се изгради пълнокръвна теоретико-естетическа, културоложка, народопсихологическа, нравствено-морална новобългарска литературна типология.

Антония Велкова

ОТКРИТА БИБЛИОТЕКА “АУСТРИАКА”

Откриването на Австрийската библиотека във Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий” с дарение от 4500 тома научна и художествена литература от Външното министерство на Република Австрия бе съчетано с представянето на първите два тома от преводни издания от най-новата австрийска литература — “Протоколи на страха” от Марияне Грубер и цикъла от разкази на Ротраут Хакермюлер “Стихия”. Идеята за това начинание възникна по време на проведената в Русе през 1992 г. конференция, посветена на Елиас Канети, в работата на която участваха и двете писателки. Книгите са издадени от великотърновското издателство “ПИК” под общата редакция на Пенка Ангелова. “Протоколи на страха” излиза в превод на Ана Димова и Елисавета Кузманова. Уникална в преводаческата практика е работата по превода на втората книга “Стихия”, осъществен от група студенти по немска филология от Висшия педагогически институт “Константин Преславски” в Шумен под ръководството на Ана Димова. Младите преводачи имаха възможността след представянето на книгите и последвалото го литературно четене да се срещнат и разговарят с авторката по проблемите на превода и рецепцията на подбраните разкази.

Единайсетте разказа от сборника “Стихия” са обединени от мотива за границата между словесно ясно изразимото и неартикулируемото в сферата на живата и мъртвата природа. Веднага се налага уточнението, че не става дума за клишето “опазване и спасяване на природата”. По-скоро хората, така и неосъзнали принадлежността си към природното, се нуждаят от спасение. Р. Хакермюлер ни предлага да се вслушаме и да разгадаем мъчителните стонове на наранената топола, на мечтаещите за планинско пасище прасета, на износения стол, на умиращите фазани, на безпомощния учител. Бъбривото човечество със сигурност е оглушало за гласовете за помощ на природата, а следователно и за своите собствени. Разказите на Хакермюлер много напомнят болезнения вик на една Бюхнерова героиня: “Потокът на живота би трябвало да секне, ако една капка се разлее...”. Лудостта на нашето съществуване се състои именно в това, че потокът на живота и историята не секва и след разливането на безброй много капки. След прочитането идва поредното изтръпване от неспособността на човечеството да чуе неизразимата болка. Вместо това то непрекъснато се мъчи да забрави подобно на свинята-майка в “Транспорт” случайно доловените вопли и слага за по-сигурно “розовите очила” на министрите от разказа

“Потоп”. Ежедневието ни обсебва, хора и време помитат спомена за безсилието на жертвите, митът “времето лекува всички рани” се превръща във философия на престъпното човешко безчувствие. На тази форма на амнезия се противопоставя авторката.

“Ръкописът” — позиционен и съдържателен център на сборника — отваря с пълна сила раната от безсмислието на човешкото съществуване. Търсенето на една имагинерна свобода, безполезността на хилядите изписани томове, оковите на тромавия, нищо неказващ език — това е пътят към “Оня последен знак, който е важен”, но не сме още в състояние да го назовем.

Заглавието “Протоколи на страха”, под което са публикувани разкази и есета на Мариане Грубер, писани в продължение на тридесет години, недвусмислено говори за тематизирането на страха, всяван от едно неумолимо общество и използван от него, за да управлява “законосъобразно” своите граждани. Единственият начин според Грубер човек да избегне изнудването чрез страха е да се научи да приема смъртта. Друга форма на властване на обществото над индивида е езикът като институционализиран светоглед, като обществен заговор. “Границите на моя език са граници на моя свят” (Витгенщайн). Пак за граници, но между патология и нормалност, става дума в разказа “Абракадабра”, който заедно с есеистичната част на сборника оставя непреодолимото съмнение, че цялото ни съществуване се гради върху митове, стереотипи и клишета.

Интерес за българския читател със сигурност представляват ръзсъжденията на Грубер върху “Идеята за безупречността като преклонение пред смъртта”. Пагубната страст към перфекционизъм води началото си от онова на пръв поглед безобидно и в крайна сметка безсмислено и обречено желание да търсим единното начало на нещата. Не толкова безобидни са обаче последствията от него: “...че всичко, което срещаме, има право на съществуване не просто заради самото си съществуване, а се нуждае от специално легитимиране” например чрез властта. Отъждествяването на непротиворечивост и единство хвърля съвсем нова светлина върху така жадувани в нашата политическа действителност идеали като национално съгласие, обществен консенсус. И ето че стигаме до клишетата на политическата пропаганда, висша форма на абстракция и следователно напълно изпразнени от съдържание, и което е още по-опасно — неконтролируеми в практиката. Грубер поставя под съмнение основите на съвременната демокрация, в която частта представлява цялото. Какво друго, ако не само част, са гласувалите в едни избори или гласувалите за една партия. Другата част или части нямат право на самоопределяне. Говоренето от името на народа непременно води към отхвърляне на другостта, която “системата на непротиворечивостта не може нито да търпи, нито да приеме, следователно трябва да убие”. Спекулацията на “жестокото чудовище-държава” с потребността за сигурност у хората е рафиниран способ за изключване на свободата им, и то “с открито насилие”. Безупречният начин на съществуване е “без расови, генетични, идеологически примеси” и със сигурност няма нищо общо с “живия живот”. И най-чудовищното е, че за всичко това времето и мястото са загубили

значение, с което още веднъж рухва митът за възможността да се учим от историята. Ако беше вярно, досега да сме го направили — заключава Грубер.

Освен преводите двете първи издания на библиотека “Аустриака” предлагат и оригиналите на част от текстовете, което ги прави използвани във всички университети, гимназии с преподаване на немски език и други подобни учебни заведения. В близките планове на библиотеката са включени заглавия от Елиас Канети, Марлен Хаусхофер и Юра Зойфер.

Снежана Бойчева